

سیاست حکمرانی در نامه ۵۳ نهج البلاغه

نجف لکزایی

استاد علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

تدوین و تحقیق:

رضا لکزایی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه السلام

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

سیاست حکمرانی در نامه ۵۳ نهج البلاغه

نجف لکزایی

تدوین و تحقیق: رضا لکزایی

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

وحید حامد

نمایه‌ساز

حسین دهقانی، محمد یعقوبی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۴۰۵

شمارگان: ۳۰۰

مرجع بهای کتاب: وبگاه رسمی نشر پژوهشگاه

علوم و فرهنگ اسلامی

عنوان: ۹۸۶؛ مسلسل: ۱۴۶۹

نشانی

قم، خیابان معلم، ساختمان ستاد دفتر تبلیغات اسلامی،

نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۱۱۵۱۱۶۲-۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۱۱۵۱۲۵۰-۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتالی: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

لکزایی، نجف، ۱۳۴۸ -

عنوان و نام پدیدآور:

سیاست حکمرانی در نامه ۵۳ نهج البلاغه / نجف لکزایی؛ تهیه پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی.

مشخصات نشر:

قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۵

مشخصات ظاهری:

۴۱۲ ص.

یادداشت:

کتابنامه.

یادداشت:

نمایه.

شابک:

978-622-445-089-0

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

شناسه افزوده:

لکزایی، رضا، تدوین و تحقیق

موضوع:

علی بن ابیطالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره سیاست و حکومت

موضوع:

علی بن ابیطالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - نقد و تفسیر

موضوع:

علی بن ابیطالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - نهج البلاغه - نامه‌ها

شناسه افزوده:

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن

رده‌بندی کنگره:

BP ۳۸/۰۴۲۳

رده‌بندی دیویی:

۲۹۷/۹۵۱۵

شماره کتابشناسی ملی:

۱۰۴۶۱۵۴۰

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۹
۱. سازماندهی کتاب.....	۲۴
۲. مفهوم‌شناسی حکمرانی.....	۲۷
۳. چارچوب مفهومی.....	۳۳
۴. روش پژوهش.....	۳۵
۵. انواع حکمرانی.....	۳۶
الف) حکمرانی به مثابه ابزار و حکمرانی به مثابه ارزش.....	۳۶
ب) حکمرانی عام و حکمرانی تخصصی.....	۳۷
ج) انواع حکمرانی‌های غیراسلامی.....	۳۹
۶. ارکان حکمرانی.....	۴۳
الف) مبدأ حکمرانی.....	۴۳
ب) مقصد حکمرانی.....	۴۴
ج) کنشگران حکمرانی.....	۴۵

- ۴۵..... (د) پیشران‌های حکمرانی
- ۴۶..... (ه) زمان‌بندی حکمرانی
- ۴۷..... (و) مکان‌مندی حکمرانی
- ۴۷..... ۷. جایگاه حکمرانی علوی در حکمرانی اسلامی

فصل اول: دولت در کانون حکمرانی

- ۵۳..... گفتار اول: وظایف و چهره‌های دولت
- ۵۴..... ۱. دریافت مالیات
- ۵۵..... ۲. تأمین امنیت
- ۵۶..... ۳. تعلیم و تربیت
- ۵۶..... ۴. پیشرفت و عمران کشور
- ۵۷..... گفتار دوم: الزامات بنیادین تحقق وظایف چهارگانه حکمرانی
- ۵۹..... ۱. تقوا
- ۶۲..... ۲. ترجیح خواسته خدا بر خواسته خود
- ۶۲..... ۳. تلاش برای اجرای فرمان خداوند
- ۶۳..... ۴. یاری خدا
- ۶۴..... ۵. مدیریت تمایلات
- ۶۵..... جمع‌بندی

فصل دوم: حکمرانی اخلاق‌محور و مردم‌پایه

- ۷۱..... گفتار اول: ویژگی‌های اخلاقی حکمرانان
- ۷۱..... ۱. رحمت، محبت و لطف به شهروندان

۷۵	۲. عفو و خطاپوشی.....
۸۲	۳. یاد خدا.....
۸۳	۴. پرهیز از غرور و تکبر.....
۸۴	۵. انصاف.....
۸۷	۶. ترجیح رضایت عموم شهروندان بر خواص.....
۹۴	۷. حفظ آبرو و حرمت مردم.....
۱۰۰	۸. مشورت؛ حکمرانی شورایی.....
۱۰۴	۹. شایسته‌گزینی؛ حکمرانان خوب و حکمرانان شرور.....
۱۱۲	۱۰. رعایت نظام تنبیه و پاداش؛ حکمرانی نظارتی و ارزیابی.....
۱۱۴	گفتار دوم: پیشران‌های حکمرانی در جامعه اسلامی.....
۱۱۴	۱. خوش‌گمانی به مردم.....
۱۱۶	الف) احسان به مردم.....
۱۱۷	ب) کاهش هزینه‌های زندگی مردم.....
۱۱۷	ج) رعایت آزادی‌های مشروع مردم.....
۱۱۷	۲. تسهیل حکمرانی از نتایج حسن ظن مردم به حاکمان.....
۱۱۸	۳. حفظ سنت‌های نیک و استفاده از تجربه‌های بشری.....
۱۲۱	۴. حکمرانی علمی از طریق بهره‌گیری از نظر صاحب‌نظران.....
۱۲۲	جمع‌بندی.....

فصل سوم: طبقات کنشگر، ذی‌نقش، ذی‌نفع و ذی‌ربط در حکمرانی

۱۳۲	گفتار اول: حکمرانی نظامی، انتظامی، دفاعی و امنیتی.....
۱۳۳	۱. کارویژه‌های نیروهای مسلح.....

- الف) تکیه‌گاه امنیتی و دفاعی شهروندان..... ۱۳۳
- ب) منشأ اقتدار حکمرانی..... ۱۳۳
- ج) منشأ عزت دین و دینداران..... ۱۳۴
- د) برقراری نظم و امنیت مسیرهای حمل و نقل و رفت و آمد تجار و مردم..... ۱۳۴
۲. ارتباط شبکه‌ای نهاد نیروهای مسلح با سایر نهادها..... ۱۳۵
۳. ویژگی‌های فرماندهان نیروهای مسلح..... ۱۴۱
- الف) خیرخواه‌ترین..... ۱۴۲
- ب) پاک‌ترین..... ۱۴۳
- ج) بردبارترین..... ۱۴۴
- د) عذرپذیر..... ۱۴۴
- ه) مهربان..... ۱۴۴
- و) اهل استقامت در برابر قدرتمندان..... ۱۴۴
- ز) عادل..... ۱۴۴
- ح) خستگی‌ناپذیر..... ۱۴۵
۴. ویژگی‌های تکمیلی..... ۱۴۶
- الف) از نظر خانوادگی..... ۱۴۶
- ب) از نظر اخلاقی..... ۱۴۷
۵. وظایف حکومت در قبال نیروهای مسلح..... ۱۴۸
۶. طراحی سیستم نظارت با هدف تنبیه و پاداش..... ۱۵۵
- الف) نظام تشویق و پاداش..... ۱۵۶
- ب) توازن میزان خدمت با تنبیه و پاداش..... ۱۵۸
۷. مرکز تصمیم‌گیری..... ۱۵۸

گفتار دوم: حکمرانی قضایی.....	۱۶۳
۱. ویژگی‌های قضات.....	۱۶۵
الف) اشراف به امور مختلف مرتبط.....	۱۶۵
ب) دارای شرح صدر.....	۱۶۶
ج) شجاعت بازگشت از تصمیمات نادرست قضایی.....	۱۶۶
د) طمع‌کار نبودن.....	۱۶۷
ه) به فهم اندک خود بسنده نکردن و اهل ورع بودن.....	۱۶۷
و) اهل برهان بودن.....	۱۶۷
ز) قاطعیت در حکم.....	۱۶۸
ح) منحرف نشدن از حق بر اثر تعریف و ستایش طرفین.....	۱۶۸
۲. وظایف حکومت در قبال نهاد قضا.....	۱۶۹
گفتار سوم: حکمرانی اداری.....	۱۷۲
۱. گزینش مدیران.....	۱۷۴
الف) اختبار و آزمایش در گزینش.....	۱۷۴
ب) انتخاب نکردن بر اساس رفاقت و سفارش.....	۱۷۵
ج) اهل تجربه، حیا، خانواده‌دار و دارای سابقه در اسلام.....	۱۷۵
۲. ویژگی‌های کارگزاران.....	۱۷۷
الف) متخلق به اخلاق کریمانه.....	۱۷۷
ب) به دنبال رضایت خدا بودن.....	۱۷۷
ج) طمع‌کار نبودن.....	۱۷۷
د) آینده‌نگری.....	۱۷۸
۳. وظایف حکومت در قبال مدیران و کارگزاران.....	۱۷۸

- الف) تأمین هزینه‌های زندگی کارگزاران..... ۱۷۸
- ب) نظارت بر مدیران..... ۱۷۹
- گفتار چهارم: مالیات..... ۱۸۱
۱. هدف از گرفتن مالیات..... ۱۸۴
۲. حکمرانی مالیاتی منعطف..... ۱۸۶
- الف) نتایج حکمرانی منعطف مالیاتی..... ۱۸۷
- ب) نسبت حکمرانی مالیاتی غیر منعطف و عقب ماندگی..... ۱۸۹
- گفتار پنجم: دبیرخانه‌ها (امور کُتاب)..... ۱۹۰
۱. جایگاه نهاد دبیرخانه‌ها..... ۱۹۳
۲. شرایط کارگزاران دبیرخانه‌ها..... ۱۹۴
۳. روش گزینش کارگزاران دبیرخانه‌ها..... ۱۹۵
۴. روش گزینش مدیران دبیرخانه‌ها..... ۱۹۶
۵. مسئولیت‌پذیری حکمرانان..... ۱۹۷
- گفتار ششم: حکمرانی اقتصادی..... ۱۹۸
۱. جایگاه نهاد اقتصاد..... ۱۹۹
۲. اصناف صنعتگران و تجار..... ۲۰۰
۳. حکمرانی اقتصادی و ارتقای صلح و امنیت جامعه..... ۲۰۱
۴. ضرورت نظارت و بازرسی بر چرخه حکمرانی اقتصادی..... ۲۰۲
۵. نتایج نظارت و بازرسی..... ۲۰۳
۶. شرایط و ویژگی‌های حکمرانی اقتصادی مطلوب..... ۲۰۵
- گفتار هفتم: خروجی ویژه حکمرانی: رفع نیاز محرومان و مستمندان..... ۲۰۶
۱. لزوم توجه به همه محرومان..... ۲۱۰

۲. ضرورت تأمین اعتبار برای عرضه خدمات به همه محرومان.....	۲۱۱
۳. ضرورت نظارت ویژه بر امر رسیدگی به همه محرومان.....	۲۱۲
۴. ضرورت تأسیس سیستم شناسایی فراگیر محرومان.....	۲۱۳
۵. ضرورت مسئولیت‌پذیری حکومت در قبال همه محرومان و مظلومان.....	۲۱۵
جمع‌بندی.....	۲۱۸

فصل چهارم: وظایف رهبران و مدیران ارشد در حکمرانی علوی

۱. پاسخ‌گویی و سرعت عمل.....	۲۲۲
۲. ارتباط ویژه فرمانروا با خدا و اقامه نماز و دین متناسب با شرایط مردم.....	۲۲۴
۳. ضرورت ارتباط مداوم با شهروندان جهت دریافت درست مشکلات و نیازها.....	۲۲۸
۴. جلوگیری از نفوذ اقوام و دوستان در امور کشور و مدیریت تعارض منافع.....	۲۳۲
۵. شفاف‌سازی و پاسخ‌گویی.....	۲۳۷
۶. تدبیر امور مربوط به جنگ و صلح و سیاست خارجی.....	۲۳۸
۷. مذاکره، انعقاد عهد و پیمان و مراقبت بر وفای به آن.....	۲۴۱
۸. دقت در تدوین متن قراردادها.....	۲۴۵
جمع‌بندی.....	۲۴۸

فصل پنجم: نابایسته‌های حکمرانی علوی

۱. ریختن خون بی‌گناه ممنوع.....	۲۵۲
پیامدها و عواقب ریختن خون بی‌گناهان.....	۲۵۴
۲. خودشیفتگی ممنوع.....	۲۵۷
۳. منت‌گذاری، آمارسازی و خلف وعده ممنوع.....	۲۵۹

۴. افراط و تفریط ممنوع..... ۲۶۰
۵. فساد ممنوع..... ۲۶۲
۶. کنترل خشم با یاد قیامت..... ۲۶۴
۷. منابع قابل استفاده در حکمرانی علوی..... ۲۶۵
۸. نیایش..... ۲۶۸
- جمع‌بندی..... ۲۶۹

خاتمه: الگوی حکمرانی علوی

- ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی..... ۲۷۴
- یکم. اهداف حکمرانی..... ۲۷۶
- دوم. ارزش‌ها و پیشران‌های حکمرانی..... ۲۷۷
- سوم. کارکردهای حکمرانی اسلامی..... ۲۸۰
- الف) کارکرد سیاست‌گذارانه..... ۲۸۱
- سیاست‌های کلان و خطوط قرمز..... ۲۸۵
- ب) کارکرد تنظیمی و تقنینی..... ۲۸۷
- ج) کارکرد حمایتی و خدماتی..... ۲۸۸
- د) کارکرد تسهیل‌گرایانه..... ۲۹۰
- و) کارکرد نظارتی..... ۲۹۲
- چهارم. شیوه حکمرانی..... ۲۹۴
- ۱) شورایی بودن حکمرانی..... ۲۹۴
- ۲) علمی بودن حکمرانی..... ۲۹۴
- ۳) مردمی بودن حکمرانی از طریق تقدیم رضایت عموم مردم بر خواص..... ۲۹۴

۲۹۵	۴) انجام امور در زمان مقرر.....
	۵) ارتباط مستقیم با مردم با هدف حکمرانی شواهدمحور و مبتنی بر
۲۹۵	واقعیت‌های عینی و پرهیز از افراط در پشت‌میزنشینی.....
۲۹۵	پنجم. کنشگران حکمرانی.....
۲۹۸	ششم. سبک حکمرانی.....
۲۹۹	هفتم و هشتم. قلمرو و گستره زمانی و مکانی حکمرانی.....
۳۰۵	پیوست: متن و ترجمه نامه ۵۳؛ نامه امام علی علیه السلام به مالک اشتر.....
۳۵۷	کتابنامه.....

نمایه‌ها

۳۶۳	آیات.....
۳۶۸	روایات.....
۳۷۱	موضوعات.....
۳۸۸	اعلام و مشاهیر.....
۳۹۰	مکان‌ها.....
۳۹۱	تئالگان.....
۳۹۲	سیاسة الحوكمة في الرسالة (۵۳) من نهج البلاغة.....
۴۱۱	Governance Policy in Letter 53 of Nahj al-Balagha.....

پیشگفتار

پژوهش در حوزه اندیشه سیاسی از دیدگاه دینی در راستای شناخت مبانی، سرشت و ساختار آن در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ضرورتی انکارناپذیر یافته است. ژرف‌نگری در مبانی دینی مشتمل بر عقل و آموزه‌های وحیانی و عرف جامعه اسلامی - ایرانی شرطی اساسی در پویایی پژوهش‌ها برای دستیابی به الگوی مطلوب حکومت اسلامی در دوره جدید است؛ ازاین‌رو شناخت، بازخوانی، بازنگری و بومی‌سازی مسائل علم و اندیشه سیاسی جایگاه ویژه‌ای در این پژوهش‌ها دارند.

بی‌گمان قصد اولیه انقلاب اسلامی هدفمندی و ارتقای کیفیت زندگی مؤمنان بر اساس نص اسلامی بود. لازمه تحقق این هدف تربیت اندیشمندان فراوان و انجام تحقیقات روزآمد، کارآمد و معتبر علمی بود که در این راستا با راهنمایی استادان و همکاری طلبه‌های دانش‌آموخته علوم سیاسی، زمینه شکل‌گیری پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در سال ۱۳۷۳ فراهم شد. تجربه نو و موفق این پژوهشگران در معرفی بخشی از میراث سیاسی عالمان شیعی و تألیف آثاری مستقل درباره مسائل نوپیدای سیاسی زمینه را برای گسترش فعالیت‌های این مرکز و ارتقای آن به پژوهشکده‌ای مستقل فراهم کرد.

این پژوهشکده در راستای ایفای رسالت خود تولیدات پژوهشی فراوانی را به

جامعه علمی عرضه کرده است؛ از آن جمله می‌توان به تألیف، تصنیف و ترجمه ده‌ها کتاب در حوزه اندیشه سیاسی اسلام اشاره کرد. چشم‌انداز آینده این پژوهشکده تبدیل شدن به مرجعی علمی در اندیشه سیاسی - دینی است تا با گردآوری مهم‌ترین تلاش‌ها و اندیشه‌ها بتواند به بسیاری از علاقه‌مندان این حوزه، خدمات علمی مؤثری عرضه کند.

اثر حاضر با عنوان «سیاست حکمرانی در نامه ۵۳ نهج البلاغه» حاصل بازنویسی و تدوین مجموعه سخنرانی‌های علمی‌ای است که در قالب سلسله جلسات «حکمرانی در قرآن و نهج البلاغه» در ماه مبارک رمضان سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ (جلسات ۱۹۰-۱۷۶) ارائه شده است. این متن پس از پیاده‌سازی و غنابخشی پژوهشی، با هدف ارائه خوانشی نظام‌مند از عهدنامه مالک‌اشتر فراهم آمده است. اهمیت این اثر در آن است که با بهره‌گیری از ادبیات جدید دانش حکمرانی و بر پایه ارکان شش‌گانه سازه حرکت می‌کوشد نظام حکمی علوی را نه صرفاً به عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی، بلکه در قالب یک سامانه پویای حکمرانی تبیین کند. هدف نهایی این نوشتار استخراج الگویی کاربردی، عاقلانه و عادلانه برای اداره جوامع اسلامی در روزگار معاصر و پاسخ‌گویی به مسائل بغرنج عرصه سیاست‌گذاری و تدبیر امور عمومی با تکیه بر فرمان نامه امیرالمؤمنین علی علیه السلام به مالک اشتر است.

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی لازم می‌داند از تلاش‌های پژوهشگر محترم حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک‌زایی (ارائه‌دهنده) و دکتر رضا لک‌زایی (محقق و تدوین‌کننده)، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر سیدکاظم سیدباقری (ارزیاب) و دکتر محمود فلاح (ارزیاب و مدیر گروه فقه سیاسی) و آقای سیدمصطفی واردی (مدیر امور پژوهشی) و تمام دست‌اندرکاران نشر، تشکر و

قدردانی کند. در پایان از اداره نشر پژوهشگاه برای آماده‌سازی و چاپ این اثر تشکر و قدردانی می‌شود.

این پژوهشکده در راستای حیات و بالندگی خود از انتقادهای و پیشنهادهای علمی استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌ها موجبات رشد و پویایی اندیشه سیاسی اسلام را فراهم کند.

دکتر مختار شیخ‌حسینی

مدیر پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

مقدمه

در میانه تلاطم‌های فکری عصر حاضر و ناکامی‌های الگوهای رایج حکمرانی، متون اصیل اسلامی همچون چراغی فروزان راه نجات را نشان می‌دهند. نهج‌البلاغه به‌ویژه در نامه تاریخی امام علی علیه السلام به مالک اشتر، نقشه‌ای جامع برای حکمرانی عاقلانه و عادلانه عرضه می‌کند. این نوشتار بر آن است تا با واکاوی این سند سترگ، الگویی نظام‌مند و کاربردی در عرصه حکمرانی برای اداره جوامع اسلامی در روزگار ما استخراج کند.

مسئله اصلی چگونگی اداره بهتر جوامع اسلامی با تکیه بر گنجینه عظیم معارف دینی است؛ گنجینه‌ای که قرآن کریم در رأس آن قرار دارد و برای تمام شئون زندگی بشر از جمله حیات اجتماعی و سیاسی، برنامه‌ای جامع پیشنهاد می‌دهد. اندیشوران اسلامی در پیش روی خود منابع بسیار غنی و مهمی را برای مراجعه به منظور نظریه‌پردازی دارند. آنان می‌توانند برای حوزه فکر حکمرانی به منابعی همچون قرآن کریم، نهج‌البلاغه، صحیفه سجادیه و الکافی، همچنین سیره حکمرانی نبوی و علوی مراجعه کنند که هر یک ریشه در قرآن دارند. در این میان نهج‌البلاغه به‌ویژه با توجه به این حقیقت که بیشتر آن در دوران حاکمیت امام علی علیه السلام بیان شده، به مثابه سندی بی‌بدیل در عرصه سیاست‌ورزی و حکمرانی دینی جلوه

می‌کند؛^۱ تا آنجا که می‌توان آن را «نهج السیاسة» نام نهاد. اما حکمرانی مفهومی فراتر از حکومت صرف است و شبکه‌ای پیچیده را در بر می‌گیرد که در آن، کنشگران دولتی و غیر دولتی در سطوح گوناگون برای شناسایی مشکلات جامعه و پیشنهاد راه‌حل‌ها مشارکت می‌کنند. این فرایند چرخه‌ای متشکل از سه رکن اساسی «ایده» (راه‌حل)، «سیستم» (ساختار اجرایی) و «اجرا» است. پرسش بنیادین اینجاست که چگونه می‌توان با الهام از نامه ۵۳ نهج البلاغه (فرمان امام علی علیه السلام به مالک اشتر) که خود برگرفته از قرآن است، الگویی از حکمرانی عاقلانه و عادلانه را طراحی کرد که پاسخ‌گوی مسائل بغرنج امروز جوامع اسلامی باشد.

اهمیت این بحث از جایگاه والای منابع معرفتی اسلام و نیز ضرورت روز جامعه ما سرچشمه می‌گیرد. پرداختن به نهج البلاغه که خود چشمه‌ای زلال و گوارا از دریای بیکران قرآن کریم است، برای نظریه‌پردازی در حوزه حکمرانی امری حیاتی به شمار می‌رود؛ چراکه این کتاب بازتاب‌دهنده تجربه عملی حکومت‌داری مبتنی بر ارزش‌های الهی است. فرمان حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر نمونه‌ای عینی از این تجربه است که می‌تواند برای امروز درس آموز باشد. از سوی دیگر با وقوع انقلاب اسلامی، ضرورت تدوین الگوهای بومی و اسلامی برای اداره جامعه دوچندان شده است و تقلید صرف از الگوهای غربی یا شرقی، راه به جایی نمی‌برد. الگویی که از دل متون اصیل دینی استخراج شود، همانند نقشه راهی است که می‌تواند جامعه را از سرگردانی در نظریه‌های وارداتی نجات بخشد و مسیری مطمئن را برای تحقق عدالت و پیشرفت حقیقی ترسیم کند.

۱. برای مطالعه جایگاه و اهمیت نهج البلاغه، ر.ک: سیدعلی خامنه‌ای؛ شرح نهج البلاغه: گنجینه بی‌پایان، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۳.

ضرورت این پژوهش را می‌توان در دو سطح کلان ملاحظه کرد: اول ناکارآمدی نسبی بسیاری از برنامه‌های توسعه که در نگرش تک‌بعدی و غیر جامع به مسائل ریشه دارد؛ حال آنکه آیات قرآن و روایات مسائل را در قالبی فرارشته‌ای و با در نظرگیری ابعاد گوناگون اعتقادی، اخلاقی، حقوقی، اجتماعی، دنیوی، اخروی، مادی، معنوی، روحی و جسمی تحلیل می‌کنند. دوم تهاجم فکری - فرهنگی نظام سلطه است که با بهره‌گیری از حکمرانی‌های غیر اسلامی ظالمانه در صدد تحمیل الگوهای خود بر جهان اسلام است. در چنین اوضاعی، ارائه الگوی بدیل حکمرانی اسلامی که هم عاقلانه باشد و هم عادلانه، نه یک انتخاب که یک تکلیف و ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای مصونیت جامعه اسلامی و پیشنهاد نسخه‌ای برای نجات بشر است.

پیشینه بحث حکمرانی در جهان به طور مشخص به دهه‌های پایانی قرن بیستم و اقدامات نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی باز می‌گردد که در پاسخ به ناکامی‌های برنامه‌های توسعه، شاخص‌هایی همچون مشارکت، پاسخ‌گویی و شفافیت را تحت عنوان «حکمرانی خوب» مطرح کردند. در فضای علمی ایران نیز در سال‌های اخیر - با اقتباس از این ادبیات - مطالعاتی در زمینه حکمرانی انجام شده است. پیشینه پژوهش‌های مرتبط با نهج البلاغه - به‌ویژه در حوزه حکمرانی - با آثار برجسته‌ای از شارحان و اندیشوران بزرگ همراه بوده است. شرح فلسفی - عرفانی ابن میثم بحرانی بر نهج البلاغه به‌ویژه جلد پنجم که با تحلیل‌های عمیق کلامی و ادبی همراه است، از جمله منابع پایه‌ای قلمداد می‌شود.^۱ در

۱. ر.ک: ابن میثم بحرانی؛ شرح نهج البلاغه؛ ج ۵، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی،

دوران معاصر، شهید مرتضی مطهری در سلسله سخنرانی‌های سیری در نهج البلاغه مفاهیم اجتماعی و اخلاقی این کتاب را با بیانی شیوا برای مخاطب امروز تبیین کرد.^۱ همچنین علامه محمدتقی جعفری با تألیف ترجمه و شرح نهج البلاغه گامی بلند در توضیح مفاهیم بلند این اثر در فضایی روشن و قابل فهم برداشت.^۲ از سوی دیگر شرح جامع و روان آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی با عنوان پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) - به‌ویژه جلد دهم آن که به نامه‌های امام علی (علیه السلام) از جمله عهدنامه مالک اشتر می‌پردازد - یکی از کامل‌ترین شرح‌های معاصر است که منبعی ارزشمند برای تحلیل مضامین حکمرانی به شمار می‌رود.^۳ همچنین رهبر معظم انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای بخش‌هایی از این نامه را شرح کرده‌اند.^۴

در کنار این شرح‌ها، پژوهش‌های دیگری نیز به غنای این حوزه افزوده‌اند؛ از جمله می‌توان به «حکمرانی علوی: الگوی نظام سیاسی در اسلام»^۵ اشاره کرد که به بررسی ساختار اجرایی و اوصاف مدیران در حکومت امام علی (علیه السلام) می‌پردازد. همچنین می‌توان به مقاله «حکمرانی حکمی علوی» اشاره کرد.^۶ این مقاله با

۱. ر.ک: مرتضی مطهری؛ سیری در نهج البلاغه؛ ج ۲۵، تهران: صدرا، ۱۳۷۹.

۲. در خصوص تبیین این نامه می‌توان به شرح محمدتقی جعفری که از منابع خوب در این زمینه است، مراجعه کرد (ر.ک: محمدتقی جعفری؛ حکمت اصول سیاسی اسلام؛ ترجمه و تفسیر فرمان مبارک امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام) به مالک اشتر؛ ج ۱، تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۹).

۳. ر.ک: ناصر مکارم شیرازی؛ پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام)؛ تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶.

۴. سیدعلی خامنه‌ای؛ شرح نهج البلاغه؛ ص ۱۹۲-۳۲۶.

۵. اسماعیل منصوری لاریجانی؛ حکمرانی علوی: الگوی نظام سیاسی در اسلام؛ قم: بوستان کتاب، ۱۴۰۰.

۶. ر.ک: عبدالحسین خسروپناه؛ «حکمرانی حکمی علوی»، فصلنامه علمی حکمرانی متعالی؛ س ۲،

رویکردی نظام‌مند به تبیین این موضوع می‌پردازد که حکمرانی از دیدگاه امام علی علیه السلام امری «حکمی» است؛ به این معنا که آمیزه‌ای از عقلانیت عملی (حکمت) و ارزش‌های اصیل دینی است. نویسنده استدلال می‌کند حکمرانی علوی صرفاً یک مدل اجرایی نیست؛ بلکه یک «نظام حکمی» است که در آن، «عدل» به مثابه ملاک اصلی سامان‌بخش زندگی اجتماعی و «حق» به عنوان محور رابطه بین حاکم و مردم قرار می‌گیرد. افزون بر این مقاله‌هایی با موضوعات تخصصی‌تر مانند «مقاومت و مدارا در حکمرانی علوی: مطالعه‌ای بر حقوق شهروندی مخالفان»^۱ نشان می‌دهند ادبیات این حوزه به سمت بررسی‌های بررسی‌های کاربردی و پاسخ‌گویی به مسائل جدید جامعه اسلامی در حال حرکت است.

اگرچه این آثار گام‌های ارزشمندی برداشته‌اند، اغلب فاقد نگاهی نظام‌مند و فرایندمحور به حکمرانی هستند؛ نگاهی که آن را نه صرفاً به مثابه مجموعه‌ای از ارزش‌ها، بلکه به عنوان یک «سامانه پویا» با ارکان و مراحل مشخص تحلیل کند. آنچه پژوهش حاضر را متمایز می‌کند، تلاش برای پرکردن همین کاستی است. این نوشتار با تحلیل نامه ۵۳ نهج البلاغه در چارچوبی نظام‌مند متشکل از شش رکن اساسی (مبدأ، مقصد، متحرک، محرک، زمان و مکان) در پی استخراج الگویی عملیاتی است که بتواند پاسخ‌گوی مسائل پیچیده حکمرانی در جهان امروز باشد؛ بنابراین این تحقیق در ادامه مسیر تحقیقات پیشین، اما با رویکردی نو و کاربردی‌تر گام بر می‌دارد.

۱. ر.ک: محمود فلاح، مسعود راعی دهقی و فاطمه انتشاری؛ «مقاومت و مدارا در حکمرانی علوی:

مطالعه‌ای بر حقوق شهروندی مخالفان»، آیین حکمرانی؛ ش ۳، بهار و تابستان ۱۴۰۳.